

A L F Ö L D

Az alföldi városkép

Az alföldi várost általában alacsonyabbrendűnek tartják a hegyvidékinél, különösen ami a külső megjelenését: településformáját, belterületi tagolódását, piac-, utca-, térhálózatát és építkezését illeti. E közhellyé vált felfogáson, ha a mai alföldi városkép történeti kialakulását vizsgáljuk, bizonyos módosításokat kell eszközölnünk és olyan vonásokra rámutatnunk, amelyek alapján az alföldi várost a magyar föld és a magyar nép sorsát leginkább kifejező és éppen ezért a legtöbb sajátos vonást hordozó várostípusának tekinthetjük.

A városkép különböző összetett erők, történelmi és földrajzi tényezők, gazdasági, társadalmi és jogi fejlődés eredménye. A földrajzi tényezők szabják meg a település formáját és a benne lakó nép tölti azt meg tartalommal. Tehát élő történelem, történeti erők és emberi alkotások tér- és időbeli sorrendje. Jelent és multat, régít és újat, állandóságot és változást sugároz. Leolvashatók róla a helyi és országos események; politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális és nemzetiségi hatások. Hű tükre a területén lepergett történelemnek. Rajta van minden nemzedéknek a kezenyoma. Mélyen a multban gyökerезik és a változó élet minden mozzanatára rezonál.

Ha ilyen értelemben tekintjük a mai hármas tagolódású: városias magból, falusi övezetből és tanyakörzetből álló alföldi városképet, annak történeti előzményeit a következőkben foglalhatjuk össze. Az alföldi város születését tekintve kétségtelenül fiatalabb a hegyvidékinél, mert a honfoglaló magyarság elsősorban a római folytonosságot képviselő dunántúli városmagokba kapcsolódott bele, amelyek természetes politikai, katonai, gazdasági és közigazgatási központul kínálkoztak. Nem sokkal később azonban, a kereszténység és királyság szervezése során, egyes természettől védett helyek, meglévő földvárak, avargyűrűk és erődítések körül az Alföldön is megindult a városfejlődés. Városokká nőttek a fejedelem és törzsfők tartózkodó helyei; a vármegyei, egyházmegyei és esperesi kerületi székhelyek. E központok körül, a Dunántúlhoz hasonlóan, az Alföldön is apró falvak hosszú sora épült fel, amelyek közül a templommal bíró egyházashelyek emelkedtek ki.

Az Alföld települési rendjének kiépülése zavartalanul haladt előre a XIII. század közepéig. A tatárjárás számos, erőtől duzzadó települést talált az Alföldön és elsősorban azok közül szedte áldozatait. Így védtelenül ki volt szogáltatva a pusztító viharnek Szeged, Cegléd, Szolnok, Békés, Csongrád, Kalocsa, Nagylak, Csanád, Bács, Arad, Temes, stb. A tatárveszedelem azonban gyorsan elmúlt és nem döntötte teljesen romba az Alföld települési rendjét. A másféléves pusztítás okozta sebek hamar beheggedtek és annak tanulságai jótékonyan érvényesültek az alföldi települések újjáépülésénél. A tatárjárás után az alföldi város is a védelmi jelleg jegyében éled újjá. Az egyházi és világi központokat, megyeszékhelyeket, fontosabb át-

kelőhelyeket védőfállal, árokkal veszik körül. Egyesek biztosítására, mint pl. Arad, Szeged, Csanád, Szarvas, Csongrád, Temesvár, Bács, Bodrog, Titel, Földvár, Palánka, stb., várat is építenek. A védelem biztonsága és Anjou királyaink ügyes gazdaságpolitikája fellendíti az újonnan alakult vásárhelyeket. Emelkedésük a török hódoltság kezdetéig zavartalanul folyt. Az alföldi vár-, templomvárosok, vásároshelyek és szabad községek a legjobb úton haladnak a hegyvidéki és nyugatias városforma felé.

A középkorvégi megerősített alföldi város városképe alig különbözik a hegyvidéki városokétól. A térszíni formáktól megszabott településformájuktól eltekintve jellemző jegyei ezeknek is: a vár-erőd, a belső és külső vár, a palánk, a belvárosi zeg-zugos utcahálózat, négyszögű, vagy orsóformájú piac, ormos bástyákkal megerősített városfalak, várárok, a városba vezető hidak és kapuk. Még az erődített helynek nem tekinthető egyházi központoknak is, mint Kalocsának, erődszerűen kiépített, többszáz ember befogadására alkalmas székesegyháza van. Megsokszorozódik a megerősített helyeken kívül az alföldi kertes város elődeinek számítható virágzó falvak száma. Felépülnek a jász- és kun szállások központjai: Halasszék, Kecskemétszék, Berényszék, a hasonlónevű városok ősei.

A másfélveves tatárdúlás nem zavarta meg az Alföld települési rendjét, a másfél százéves török hódoltság azonban gyökerestől felforgatta. A sűrűn megisméltődő törökjárások elsősorban az Alföld virágzó falvaira mértek halálos csapást. A török hódoltság megszűntette az Alföld kis-falurendszerét és az Alföldet ma is jellemző településformákat hozott létre: a parasztvárost, hajduvárost és palánkvárost.

A pusztuló alföldi falvak fogyó lakossága a kizsákmányoló török adórendszer elől menekülni kényszerült és a török kincstárnak közvetlenül adózó, nagyobb biztonságot nyújtó kincstári községekbe, az ú. n. kász városokba özönlött. Így jöttek létre az Alföld falukülsőjű, nagyhatárú, zsúfolt lakosságú parasztvárosai: Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Mezőtúr, Makó, Hódmezővásárhely, stb., mindmegannyi magányos, nehezen megközelíthető sziget a pusztarengetegben. A nyílt városnak tekinthető alföldi parasztváros a környékén fekvő falvak halálából született meg. Az összeszaladt lakosság szűk belterületen zsúfolódott össze, amelyet köröskörül kertek, ólak, istállók öveztek. Az elfutott falu határával együtt beolvadt a hajlékot adó városba és annak lélekszámát aránytalanul felduzzasztotta. A határnak csak kis része szolgált gabonatermelésre, a többi legelő és puszta lett. E városok településformáját lakosságuk őstermelő foglalkozása szabta meg. A zsúfolt belterülettel szemben a kifelé vezető utcák a csorda- és csürhejárás számára kiszélesedtek. Török helyőrség nem tartózkodott bennük, várszerű erődítésük, katonai épületeik nem voltak. Egy földhányás, palánk, vagy kerítés elegendő volt a biztonság fenntartására. Határuk az elpusztult és beolvadt községek határával együtt hatalmasan megnövekedett. Kecskemét 37 községet szívott fel 352.000 holdat kitevő határába; Makó 15 községgel, Halas 7 faluval, Debrecen 45 községgel gyarapodott.

E parasztvárosok a török hódoltság idején igazi városkülső

nélkül való faluvárosok. Kiemelkedő épületük a város belsejében lévő megerősített templomon kívül alig van; néha egy-egy pusztulás után az is vályogból való és zsindegyel fedett. Utcahálózatuk, ha van, rendszertelen. A legtöbb helyen inkább csak házcsoportok voltak. Vályogból készült házaik védtelenül ki voltak szolgáltatva a sűrűn megismétlődő tűzvészeknek. Településformájuk síkvidéki úti, vagy halmazfalú. A török hódoltság alatt városképük alig fejlődött. Megyéni határuk magán hordta az elkövetkező tanyarendszer csíráit. Népi és gazdasági erejük azonban hatalmas tartalékokat halmozott fel. Védtelenségük a felszabadító hadjáratok során megóvta őket a pusztulástól és erőtartalékaik a török hódoltság után új felvirágzásra nyújtottak lehetőséget. E virágzó parasztvárosokkal szemben azonban azok, amelyeket a menekülő falvak nem tápláltak, jelentéktelen faluvá süllyedtek, vagy teljesen elsorvadtak. Így járt pl. Karcag, Félegyháza, Nagyszalonta, Zenta, Szabadka, Kalocsa, Oroszáza, Tótkomlós, stb.

Másik jellegzetes településformája a hódoltsághoz Alföldnek a hajduváros, amely közbenső helyet foglalt el az erődítés nélküli parasztváros és a palánkos török város között.

A hajduváros kezdetben mintegy 1000—1000 lakóval bíró katonatelepülés volt. Városképe is a lakosság katonafoglalkozását tükrözi. Településformája a magyar várra emlékeztet belvárosával, palánkjával és kertségével. A hajduvárosok is nagy határú, kis belterületű, zsúfolt lakosságú települések, de a parasztvárosokkal szemben védett városok. Felépítésük védelmet nyújtott számukra anélkül, hogy a török várépítési tilalmába ütközött volna. Városképüket a belváros közepén emelkedő, őrtoronnyal, lőréses falakba torkolló kapukkal ellátott templomerdőjük határozta meg. A második övezetben, a kertségben, amely formájában a belső városhoz alkalmazkodott, a hajduk gazdasági berendezése, a lovaik és istállóik voltak. A város területén egyenlő nagyságú beltelkek voltak, amelyekhez az árkon kívül szérűskert tartozott. Kerített jellegük a török kiűzése után szűnt meg. Ekkor a kerítések lebontásával a huszárváros berendezése gazdaságivá alakult át. Az első hajduvárosok: Szoboszló, Böszörmény, Hajdunánás, Hadháza, Dorog és Vámospércs. Városképükben a lakosság mezőgazdasági, főleg állattenyésztő foglalkozása is kifejezésre jut. Szoboszló a lovashajduság központja. A biztonságot ígérő hajduváros is településvonzó erőt gyakorolt a vidékre. Lélekszáma a pusztuló községek beolvadása folytán gyorsan emelkedett. Böszörmény 57.000 holdnyi külterületébe 12 elpusztult falu határa olvadt bele.

Harmadik típusa a hódoltsághoz alföldi várostelepülésnek a palánkváros, amelyben sajátosan keveredett Kelet életformája a magyar föld levegőjével. Ilyennek tekinthetők a török igazgatás központjai: a vilajet és szandsákszékhelyek, sőt a palánkkal bíró községek is. A palánkváros belsővárból, váraljából, palánkból és a kapun kívüli külvárosból, a Tabánból állott. A török a falakon belül a belsővárban lakott és élesen elkülönült a keresztény lakosságtól. A védőfalak szűk helyre zsúfolták a lakosságot, ami a várvároshoz hasonlóan, magasbanyúló, vertikális építkezést eredményezett. Az

egykorú leírások és ábrázolások városkülsőjének tüntetik fel a kisebb helyeket is. A palánkvárosok a középkori magyar vártelepülés formáját megőrizték, de keleties vonásokat kaptak a török által épített kaszárnyák, dsámik, minaretek, fürdők, mecsetek és a tabánba települt idegen lakosság bazárai révén. E városoknak falaik és a török helyőrség biztonságot nyújtottak. Fejlesztette és megővta őket a pusztulástól, de sok megpróbáltatást is jelentett. Nagyrészüket a török hódoltságot átélte, de a felszabadítás viharának nem tudott ellenállni. Sorsukat éppen védettségük: falaik, bástyáik, palánkjuk pecsételte meg. A visszavonuló török a hátrahagyott erősségből mindent elhurcolt, üres falaikat pedig a keresztény ágyuk söpörték el. Számos palánkváros teljesen elpusztult, sok pedig a török kivonulása után jelentéktelen faluvá süllyedt.

Nevezetesebb palánkvárosok az Alföldön a Maros síksági szakaszán Nagylak, Csanád, Arad, mely utóbbinak városképe tipikusan mutatja a középkori város szerkezetét. *Gyula* a Körösvölgy kulcsa. Erős vára, kétpalánkos külvárosa van, ezernél több zsindeyes házzal. *Szarvasnak* négyszögű, négybástyás vára van, a Körösből táplálkozó vízárokkal és a Körösön átvezető híddal. *Szolnok* fontos szandsákváros a Tisza és Zagyva felé kiépített hídfővel, várszerű településformával, várral és Tabánnal. *Szeged* is palánkváros, a Maros-Tisza szög kulcsa. Különálló részei: A Vár és Palánk, Alsóváros és Felsőváros. Palánkjá a hódoltság végéig fennállott. Határát kun puszták alkották, amelyeknek birtoklásáért sok vitája volt Dorozsmával. *Mohács* a kevésbé megerősített palánkvárosok közé tartozott. Földtömésű sövénypalánk fala volt két kapuval és vízárokkal. Köröskörül mocsár övezi, amelyen át híd vezetett. *Bátaszék* védőfállal és négy-sarkú toronnyal megerősített palánkváros. *Baja* forgalmas kikötőváros és vámhely a Duna mentén, erős várral, kettős palánkkal, kerítéssel. A kapukon kívüli külvárosát is kőfal övezte. Több törökös épülete van, utcái deszkaburkolatúak. *Temesvár* várát a török megerősítette. Városképe a török bentlakása folytán keleti színeket kapott. Keresztény magyar lakói külön városrészben laktak, a XVII. században 10 városrészből állott és 1500 ház volt a területén.

A török hódoltság emlékét ma már csak szórványos épületek, temetők és helynevek őrzik alföldi városainkban. A török világra emlékeztetnek a tabán városrészekén kívül egyes utcanevek, mint Szegeden, Mohácson, Hajduszoboszlón a „Török utcák“, Debrecenben a „Basahalom-utca“, Szegeden a „Hóbiárt basa-utca“, Hajduszoboszlón a „Törökdomb-utca“, stb.

A török hódoltság megszűnése nem állította vissza az alföldi városok középkori városképét. A kertes parasztváros megmaradt az alföldi város uralkodó típusának és ahhoz közeledett településformájában az egykori hajduváros és palánkváros is. E két utóbbi a XVIII. és XIX. század folyamán levetkőzi katonai jellegét. Várát, kerítését, palánkját lebontják, a külvárost a belvárossal összekapcsolják és katonai épületeit gazdaságiakká alakítják át.

A XVIII. században a hegyvidékről az Alföld felé irányuló népmozgalom még nem alkot igazi városokat, hanem csak óriásfalvakat. Ilyenek maradtak a hódoltságot átvészelt parasztvárosok és ezekhez

hasonlóan épülnek fel az újjáéledő elpusztult városok is, mint Békéscsaba, Félégyháza, Szentes, stb.

Az alföldi faluváros szívében az igazi város a XIX. században születik meg. A tanyavilággal való szorosabb kapcsolatuk megsokszorozza erejüket és lehetővé teszi városmagjuknak várossá terebélyesedését. Az őstermelő lakosság egy része kihúzódik a határra és így az igazi, nem őstermelő város egy-egy óriásfalú központjában alakul ki. Az óriásfalvak többsége három különböző jellegű településre bomlik: kifelé terjeszkedő városias magra, azt szorosan burkoló falusias övre és az utóbbinak, bomlása révén növekvő, szétszórt tanyavilágra. Igazi várossá a belső rész, az első település helyén lévő városias mag nőtt ki. Várossá tette iparos, kereskedő és értelmiségi lakossága és a város szívében, a főtéren a templom, városháza, főépületek és üzletnegyed körül kialakuló városképe. A városias mag mindenütt az utcahálózathoz alkalmazkodik, valósággal belenő abba. Itt futnak össze a városba vezető utak, amelyek meghatározták a piac helyét. A piac formáját a forgalom iránya és a főútvonalak csomózódása szabta meg. A négy helyről összefutó útvonalak négyszögű piacot, három útvonal találkozása, amit pl. Makón látunk, háromszögű piacot alakított. A városias mag mérete különböző. Legnagyobb Szegedé és Debrecené. Egyes óriásfalvak városias magja ma is kisméretű. Ezeknél csak a város legbelsejében tűnik fel néhány elszigetelt emeletes ház és néhány egyszerű üzlet. A nagyobb városmagok városképét összefüggő emeletes házak és zárt üzletsorok határozzák meg. Az egykori belső legelő öve is beépült ipartelepekkel és közintézményekkel. Az alföldi város ma is három idegen jellegű települést foglal magában: a várost, a vele összenőtt falut és a szétszórt tanyavilágot.

A XVIII. és XIX. században újjáéledő alföldi város városképét meghatározó épületek: a templom, iskola, városháza és a főtéri lakó- és üzletházak. Ezekhez csatlakoznak a város további épülése során azok az épületek, amelyek egy-egy állomásai voltak a város fejlődésének s megadták a hangulatát és sok esetben a nevét is egy-egy utcának vagy városrésznek. Ilyenek: a város vendégfogadója, a serház, sóház, ispotály, harmincadház, dézsmaház, szegényház, kaszinó, színház, múzeum, posta, állomás, szobrok és műalkotások, köztük a XIX. századi kolerajárványok emlékére emelt Szent Háromság-szobor, stb.

Alföldi városaink viszontagságos sorsuknál fogva csak igen kis mértékben őrzik a középkori építőművészet emlékeit. A románnak és gótikának vannak itt-ott maradványai, de a reneszansz a törökjáráások miatt nem érkezett meg. A török hódoltság után feléledő alföldi városok az új stílusokban: barokkban, rokokóban, klasszicizmusban és a XIX. század formáiban öltöztek újjá. A feléledő alföldi városoknak a barokk templom és klasszikus megyeháza a legszebb épületük. Barokkban építik át a kalocsai székesegyházat; barokk templomok épülnek a gazdagabb alföldi városokban. Klasszikus egyházi építkezéseket látunk Cegléden, Temesváron; ilyen a debreceni kupolás székesegyház és a debreceni református templom, mely utóbbi a klasszicizmus legmagyarabb értéke. Barokkban épül fel a XVIII.

század végén a szegedi középtornyos városháza, Makó vármegyeháza és szerte az Alföldön a középületek hosszú sora.

A XVIII. század végén jelentkező gazdasági és ipari fellendülés a mezővárosok építkezését is lélekzethez juttatja. Egyes helyeken a vidéki pallérkezék rokokót is vegyítenek a nehéz barokk formába. Makón a világi épületek és magánházak a XIX. század elején épülnek fel klasszicizáló elemekkel, később pedig empire stílusban.

A városok hosszú, természetes fejlődés útján jutottak el mai külsejükhöz. E fejlődés egyes állomásai helyrajzi tagolódásukban, utcarendszerükben, városrészeikben, kerületi beosztásukban felismerhetők. A nagyobb városok különálló részekből és önálló közigazgatási egységekből alakultak zárt településsé. A helyrajzi tagolódást befolyásolta a város funkciója, de szóhoz jutottak benne a vallási, nemzetiségi, társadalmi és gazdasági elemek is. A zsúfolt belterületen emelkednek a városalapítók, az ú. n. „hazafiak, bennszülöttek“, a patricius polgárok házai. Kialakult utcahálózat hiányában kezdetben városrészek és házcsoportok szerint tagolódtott az alföldi város. Eszerint történtek az összeírások; adókievetések és a rendészeti ellenőrzés. A nagyobb települések Ó- és Újvárosra, Bel- és Külvárosra és Tabánra tagolódtak. Voltak nemzetiségi negyedek, mint pl. Gyulán: Magyarváros, Németváros, Oláhváros. Egyes helyeken, így pl. Törökszentmiklóson, Makón felismerhető a településben a vallás szerinti elhelyezkedés. A vegyes vallású városokban rendszeren van külön katolikus és külön református városrész. Lazán összefüggő részei a városterületnek a külvárosok. A város multjának, népi és felekezeti megoszlásának beszédes színhelye a temető, amely kezdetben a város belsejében a templom körüli templomkertben (cinterem) volt és csak a lakosság lélekszámának emelkedésével került külön helyre. Nem ritkák a temetőkben a török síremlékek.

Az utcahálózat kialakulása előtt szokásos volt a városnegyedekre vagy fertályokra való felosztás, amelyeknek élén a hadnagy, vagy fertálymester állott. Az utcahálózat kiépülése során az utcák rendjére az utca kapitány ügyelt fel. A tizedek eredetileg tíz házból álló egységet jelentettek, élükön a tizedessel. Számos városban találunk az összeírásokban utcamegjelölés helyett tizedmegjelölést. Mohács 6 tizedre volt osztva; körülbelül 100 ház, illetve telek jutott egy tizedbe. Debrecenben 40—60 volt a tizedek száma. Hajduböszörményben (1676) 21 tized volt, amelyet 420 bokor alkotott. A hajdúvárosokban az eredetileg katonai keretet jelentő tized később közigazgatási szervvé vált. Jászberényben a mai 8 kerület az egykori 8 tízesnek az emléke. Két tízes alkotott egy járást. A járás feje a polgár, a tízesé a tizedes volt.

A városkép alakulásába és helyrajzi kibontakozásába belepillantást nyújtanak alföldi városainkban is azok az utcanevek, amelyeknek eredeti formáját nem változtatták meg. A primitív városképet alkotó utcák és azoknak ma is élő elnevezései: a Fő-, Nagy-, Kis-, Ó-, Új-, Alsó-, Felső-, Középső-, Hátulsó-, Külső-, Derék-, Kerek-, Széles-, Szűk-, Hosszú-utca. Majd ezekhez járultak: a Kereszt-, Oldal-, Rövid-, Kör-, Sarok-, Könyök-, Szeglet-utca, stb. Az egykori

erődműre, Palánkra emlékeztető utcák: a Vár-, Várköz-, Váralja-, Palánk-, Sánc-, Árok-, Kapu-, Híd-utca, stb. A rendszertelen építkezésre emlékeztetnek a sikátorok, átjárók, zugok, közök elnevezései, mint pl. Szabadkán az Urge-, v. Alig-u., Vak-u.; Szegeden a Bárka-köz, Csuka-köz, Paprika-köz; Kisújszálláson a Nadrágzug, Sikátor-, Szeles-köz, stb. Külön utcákban laktak a különböző mesterségek folytatói. Erre utálnak, hogy csak néhányat említsünk, a Mészáros-, Kovács-, Varga-, Tímár-, Fazekas-, Szappanos-, Szekeres-, Perces-, Gombkötő-, Serfőző-, vagy Szegeden (1522) a Sóhordó-utca. Nemzetiségi elkülönülésre vallanak: a Magyar-, Német-, Zsidó-, Burgund-, Szerb-, Görög-, Horvát-, Kun-, Bessenyő-, Cigány-utca. Társadalmi színezetű: az Uri-utca és Nemes-utca.

Az alföldi város képe hosszú ideig minden mesterséges beavatkozás nélkül, mondhatni magától alakult. Csak a palánk- és hajdúvárosokban került sor erődműveik lebontása folytán bizonyos városrendezésre. Egyébként inkább csak elemi csapások: tűzvész, árvíz, földrengés, nyújtottak alkalmat városrendezésre. A városok krónikái számontartják a sűrűn megismétlődő tüzeseteket, amelyekkel szemben az akkori fa- és vályogépítkezés mellett, megfelelő tűzrendészet hiányában, védtelen volt a lakosság. A csaknem évtizedenkint megújuló tűzvesztek egész városrészeket hamvasztottak el, amelyek csak akkor épültek újjá, ha a lakosság gazdaságilag megerősödött. Féltő gondját képezte a városoknak a tüzesetek meggátlása, még a gondatlanságból okozott tüzesetekért is a legszigorúbb büntetés járt. Tűzvész utáni rendezésnek következtében alakult át Hódmezővásárhely városképe. Így kapott szabályosabb formát Hajdúböszörmény és jutott kisebb-nagyobb rendezéshez sok más alföldi város. Egyes folyómenti városok a pusztító árvíz miatt jutottak városrendezéshez, hogy csak Szegednek az 1879-i árvíz utáni rendezésére hívatkozzunk. A földrengés adott nagyobb szabású építkezésre alkalmat Kecskeméten és Jászberényben.

Egyébként tervszerűség az óriásfaluból kinőtt alföldi város városképének alakításában nem volt. Csekély kivételtől eltekintve, az építkezési ellenőrzés, amit valamelyik tanácsosra, esküdtre, vagy utcakapitányra bízta, igen kezdetleges volt. Csak kevés városnak volt a szegedi Vedres Istvánhoz hasonló tudós geometrája, aki szélesebb horizontban nézte a városképet. A városépítési terv kérdésének még felvetéséig sem jutottak el. Az új épületek elhelyezését a legkönnyebben megszerezhető telkek véletlenjei szabták meg. Nyíregyházán 1810-ben az új építkezések „ránckaszadése“ az utcai inspektorok feladata volt. Makón az esküdtbírákra és utcakapitányokra hárult ez a kötelesség. A téglamestereknek készletük 10 %-át városi építkezésre kellett rendelkezésre bocsájtani. A házhelykérőket oly házak építésére kötelezték, ahol szükség esetén legalább egy katonát el lehetett szállásolni. Szentesen 1824-ben, Cegléden 1841-ben mondták ki az utcák szabályozását. Egyelőre ez nem jelentett többet kisebb igazításoknál és utca-áttöréseknél. A XIX. század legvégéig a városok belsejében is túlnyomórészt földszintes házak vannak, csak a főterek kezdenek földszintes épületekből emeletes sorokká alakulni. A földszintes házak túltengése egyébként a székesfőváros ki-

vételével jellemző vonása nemcsak az alföldi, hanem a többi magyar városnak is.

Az utcák burkolására ritkán kerül sor. Erre emlékeztetnek a sűrűn előforduló Sáros-utca, Köves-utca és Deszka-utca elnevezések is. Szegeden az első kövezet 1840-ben készült a városházától a sóházig terjedő részen. Debrecenben a városháza és Nagytemplom között 650 méter hosszú pallójárdát építettek, hogy a Tanács sáros időben is eljuthasson az istentiszteletre. Csak 1826-ban változott meg ez a helyzet, amidőn a Főteret csatornázták.

Széchenyi városépítő törekvéseinek egyes alföldi városokban is volt visszhangja. De csak szórványosan kerül sor a zöldövezet: sétateretek, parkok, népkertek létesítésére. Itt-ott egy-egy mezővárosban megmutatkozik a fásításra való törekvés. Így pl. Kiskunmajsán 1816-ban elrendelték, hogy minden ház birtokosa a háza elejébe fát ültessen.

Az utcai világítás helyel-közzel különböző időben történt és csak a közvetlen belterületre terjedt ki. Az emberek este lámpással jártak és az órákat a bakterok, éjjeli őrök kiáltották. Az utcanevtáblák elhelyezésére a XIX. század vége felé került sor. A házak megszámozását csak lassan és szórványosan viszik keresztül, amiben része lehetett annak is, hogy II. József halála után a vármegyék elrendelték a házzszámok letörlését.

Modern értelemben vett tervszerű városrendezésre csak a legutóbbi évtizedben történtek előkészületek. Ezt a célt szolgálják az 1937. évi VI. tc. és az egyes városok részéről elkészült városfejlesztési tervek. Mintaszerű ezek sorában Pálffy-Budinszky Endrének 1942-ben készített Szeged városfejlesztési terve.

Ez dióhéjba szorított foglalatja az alföldi városkép kialakulásának. Kiténik belőle, hogy az alföldi város történeti hatások folytán jutott mai külsejéhez. A városból, faluból és tanyakörzetből álló alföldi település a magyar multat és magyar sorsot tükrözi. Az/alföldi város szerény épületeire, széles utcáira, lazán tapadó külvárosaira, az elpusztult falvak helyén felépült tanyáira éppúgy rá van írva a történelem, mint a folytonosságot őrző hegyvidéki város köveire, gótikájára és reneszánszára. Az alföldi város településformájával történelmi hivatást teljesített. A török idők alatt az elpusztult falvak menekülő népének hajlékot adott és a veszedelem elmúltával újból kibocsájtotta határait. De a kiköltöző lakosság elhagyott tűzhelyeit már nem találta meg, elpusztult falvait felépíteni nem tudta. Így lett a pusztává vált határok helyén kiépülő tanyavilág a hajlékot adó alföldi városnak szerves tartozéka. Az Alföldön a török hódoltság következtében a kislefalu-rendszer helyébe a nagyhatáru, hármásövezetű parasztváros lépett és annak kisebbített másai, az óriásfalvak.

Az alföldi város a közelmúlt háborús eseményei során újból hivatást teljesített. Most az elpusztult falvak területén álló tanyák nyújtottak védelmet a belterületi lakosságnak. Mintha viszonzni akarták volna azt a vendégszeretetet, amelyben a törökjárások idején a város részesítette a falu népét. Az alföldi város fentiekben leírt, hármás övezetű, kertekkel megszakított, kifelé szétterülő település-

formájának része van abban, hogy a háborús események városképén lényegbevágó változásokat nem okoztak. Ennek tulajdonítható, hogy az alföldi város megmenekült a nagyobb épületkároktól.

Az elmondottakban arra kívántunk rámutatni, hogy az alföldi városkép az egyik legsajátosabb magyar szervezet. A település formája, az épületek, a kül- és belterület, a városképről leolvasható politikai, vallási és népi elemek, a gazdasági és szellemi vonatkozások, a haladás és az elmaradottság, a megoldott és megoldatlan kérdések, a sebek és az ékességek, mind-mind a magyar sorsot sugározzák.

Eperjessy Kálmán

Szalmahengerlő

A futóhomok meghódításának néprajzi emléke

Három elemi csapással kell megküzdeni a Duna-Tisza közén: a széllel, a szárazsággal és a vízzel, hogy emberibb életmódban, gazdagabb magyar legyen ura a jövő Kertmagyarországának. Az első elemmel, a széllel, pontosabban a vele kapcsolatos futóhomokcsapással már leszámolt, midőn acélos akarattal, munkát, fáradságot nem ismerő emberfeletti erővel meghódította magának a homokot, a sívár homok megkötésével. A másik két elem, a szárazság és az árvíz a szabadságharc centenáriumára tervezett Duna-Tisza csatorna építésével és az alföldi öntözőművek kiépítésével egyszerre megoldást nyer s ezzel nagymértékben függetleníti magát az időjárás viszontagságaitól.

Hosszú volt az út, a munka útja még a semmit nem érő s még juh tenyésztéssel is alig hasznosítható homokbucka világából kialakult a szegedkörnyéki szőlő- és gyümölcsstelepek mai világa.

A duna-tiszaközi hátság nagy részét homok fedi, amelyet az északnyugati szél hordott ki a Duna medréből. Nagyobb zárt alakban erdő nem volt a területen a legrégebb időben sem, mert az éghajlati és talapadottságok a természetes megtelepedésre nem alkalmasak. Helyenkint csak a homok ősfája, a fehér és szürke nyár fordult elő kisebb csoportokban. A duna-tiszaközi homok a multban nem volt olyan kietlen, mint az 1800-as évek elején, mert a kisebb-nagyobb buckák és kifúvasos lapályokkal váltakozó pusztaságot ezer, meg ezer apró tavacska borította. A tavacsák és tóság átalakult barna és fekete homokká, amelynek a sívó homokkal el nem borított részei a most legértékesebb földek. Fa alig volt, tehát nem volt akadály a homok meggátlására.

Pedig a homokáradat nem volt lekicsinylendő problémája az országnak, ez kitűnik az 1807. évi budai országgyűlés XX. törvény-cikkelyéből, amely a magyarországi homokos puszták hasznosra fordítását sürgeti. Ebből az alkalomból írta meg Witsch Rudolf az útmutatást, s azóta a kivitelezés és korszerű megvalósítás pillanatra sem került le napirendről.

A homokáradat pusztítására két példát hozok fel csupán.